

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.2.59

UDK 141.112 Izetbegović A.

Primljeno: 05. 10. 2025

Pregledni rad

Review paper

Senad Arnaut

PREVAZILAŽENJE DUALIZMA DUHA I MATERIJE U DJELU ALIJE IZETBEGOVIĆA

Problem odnosa duha i materije jedan je od temeljnih problema filozofske misli od njenih početaka. Od Platona i Aristotela, preko kartezijanskog dualizma, pa sve do savremenih pokušaja, u okviru filozofije ume, integracije čovjekovog duhovnog i materijalnog aspekta postojanja. Taj odnos ostaje ključno mjesto promišljanja o prirodi čovjeka i smislu postojanja. U tom kontekstu, filozofska i politička misao Alije Izetbegovića predstavlja poseban doprinos jer polazi iz specifičnog bosanskog i islamskog svjetonazora, pri tome koristeći se pojmovnim aparatom zapadne filozofske tradicije. Izetbegovićev misaoni sistem izrasta iz uvjerenja da je čovjek biće koje u sebi nosi i duh i materiju, te da je život neprestana borba i pokušaj da se te dvije dimenzije pomire. Njegova djela, prije svega Islam između Istoka i Zapada, nude filozofsku interpretaciju čovjeka i svijeta koja nastoji nadići jednostrane materijalističke i spiritualističke koncepcije. Za Izetbegovića, smisao postojanja leži upravo u dinamici između ta dva pola – u čovjekovom stalnom stremljenju ka jedinstvu koje se nikada potpuno ne ostvaruje, ali koje daje smisao ljudskoj slobodi i odgovornosti. U tom smislu, ovaj rad ima za cilj analizirati Izetbegovićev pokušaj prevazilaženja dualizma duha i materije kroz tri međusobno povezana aspekta: filozofski, egzistencijalni i politički. U prvom poglavlju razmatra se historijsko-filozofski okvir problema dualizma. Drugo poglavlje analizira Izetbegovićevu integrativnu viziju čovjeka i svijeta kao središte njegove misli. Treće poglavlje ispituje na koji način njegovo filozofsko stanovište prelazi u etičku i političku praksu, te koliko je u tom smislu njegov pokušaj sinteze duha i materije dosljedan i ostvariv.

Ključne riječi: dualizam; duh; materija; integracija; čovjek; Alija Izetbegović; filozofija

I. FILOZOFSKI TEMELJ DUALIZMA DUHA I MATERIJE: HISTORIJSKI I KONCEPTUALNI OKVIR

Odnos duha i materije jedno je od onih pitanja koja od davnina ne prestaju intrigirati filozofsku misao. Kroz vijekove, ono se pojavljuje kao temeljna dihotomija između onoga što misli i onoga što postoji, između svijeta ideja i svijeta materije, između duhovnog i materijalnog aspekta stvarnosti. Svaka epoha nudi odgovor, oblikujući svoju viziju načina na koji čovjek spoznaje sebe, svoj svijet i Boga. Razmatranje ove napetosti nije stoga puka metafizička vježba, već duboko antropološko i egzistencijalno pitanje – pitanje koje postavlja pojedinca pred vlastitu slobodu, odgovornost i smisao postojanja.

Klasični izvori dualizma

Korijeni dualističkog mišljenja vode nas duboko u antiku, do Platona, koji u *Fedonu* i *Državi* uspostavlja radikalni kontrast između svijeta ideja i svijeta osjetilnog. Za Platona (1982), duša pripada višem, inteligibilnom redu i nosi u sebi besmrtnost, dok je tijelo prolazno i podložno stalnim promjenama. Tako se rađa temeljna napetost – duh, izvor istine, suočen s tijelom, izvorom iluzije i ograničenja (Platon 2002). Aristotel, nastojeći umanjiti ovu dihotomiju, u djelu *De Anima* predlaže drugačiji pogled: duša više nije zasebna supstancija, nego *forma tijela*. Ipak, i ovdje ostaje razlika između aktivnog intelekta (*nous poietikos*) i materijalne supstancije (Aristotel 1907) pokazujući da odnos duha i tijela ostaje pitanje koje ne može biti potpuno razriješeno kroz samu metafiziku, već poziva na stalnu refleksiju i unutarnji dijalog čovjeka sa sobom.

U 17. stoljeću René Descartes (1998) oblikuje najpoznatiji koncept modernog dualizma. U svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji* uvodi dvije nezavisne supstancije: *res cogitans*, duh koji misli, i *res extensa*, materiju koja je prostorna i opipljiva. Time postavlja temelje novovjekovne epistemologije, ali istovremeno otvara vječito pitanje: kako dva tako ontološki različita svijeta mogu stupiti u stvarni odnos? Spinoza (1983), kao odgovor na Descartesa, pokušava premostiti ovu provaliju monističkom vizijom u *Etici*, tvrdeći da duh i materija nisu odvojene supstancije, nego samo različiti atributi jedne jedine realnosti – Boga ili Prirode. Kant (1984), pak, preoblikuje taj problem unutar granica spoznaje u *Kritici čistog uma*: čovjek ne može dosegnuti „stvar po sebi“ (*noumen*), već samo svijet pojave (*fenomen*). Tako dualizam prelazi iz metafizike u epistemološki izazov – stalnu napetost između spoznaje i stvarnosti, između

onoga što mislimo i onoga što doživljavamo, koja ne prestaje i koja poziva pojedinca na neprekidnu refleksiju.

Kod Hegela (1974), dualizam se ne završava u napetosti između duha i materije, već se vodi ka svojoj dijalektičkoj sintezi. *Fenomenologija duha* prikazuje svijest u stalnom kretanju – kroz sukobe, negacije i proturječnosti – koja konačno teži samospoznaji. Duh i materija više nisu odvojene supstancije, nego različiti momenti istog procesa, koraci u razvoju Apsoluta. Hegel nas uči da dualizam nije trajna podvojenost koja sputava razumijevanje svijeta, nego iskustvo koje, kroz napetost i preispitivanje, vodi ka jedinstvu. Upravo ovo razumijevanje procesa, a ne konačne podjele, otvara put i za filozofski okvir Alije Izetbegovića, koji traži sklad duha i materije u životu pojedinca i društva.

Savremene reinterpretacije i kritike dualizma

Dvadeseti vijek otvara vrata novim pokušajima da se klasični dualizam duha i materije preispita, da se problem sagleda iz perspektive života, iskustva i egzistencijalne napetosti, a ne samo apstraktne spekulacije. Gilbert Ryle (2009) u svom ključnom djelu *The Concept of Mind* bez okolišanja raskrinkava kartezijanski model „duha u mašini“, tvrdeći da problem ne leži u samom svijetu, već u jeziku kojim pokušavamo razumjeti ono što je složeno i višeslojno. Za Rylea, dualizam nije ontološka istina, već posljedica pogrešnog konceptualnog okvira.

Maurice Merleau-Ponty (2005) u *Fenomenologiji percepcije* dalje produbljuje ovu kritiku, ističući da tijelo nije puka, pasivna materija, već aktivan način postojanja u svijetu – *tijelo kao subjekt*. Kroz ovu ideju briše se stroga i apsolutna granica između duha i materije; tijelo postaje mjesto susreta, instrument i okvir ljudskog iskustva. S druge strane, Paul Tillich u *The Courage to Be* (1952) oslikava dubinu ljudskog iskustva kroz egzistencijalnu tjeskobu: dualizam duha i tijela nije samo filozofski problem, već egzistencijalna realnost čovjeka koji se svakodnevno susreće s ograničenjima, gubicima i strahom. Karl Jaspers proširuje ovu perspektivu kroz koncept „graničnih situacija“ – smrt, patnja, krivica – trenutke u kojima čovjek može transcendentirati samu razliku između duha i tijela, otkrivajući dimenziju postojanja koja nadilazi jednostavne kategorije.

Sve ove reinterpretacije jasno pokazuju da savremeni mislioci više ne traže dualizam u apstraktnoj metafizici ili u tehničkim dijagramima svijeta, nego u samom životu pojedinca. Dualizam se sada pojavljuje u svakodnevnom iskustvu, u napetosti između subjektivnog i objektivnog, između unutarnjeg života i vanjskog djelovanja, kao izazov koji zahtijeva moralnu, duhovnu i intelektualnu refleksiju. Pojedinač,

svjestan svoje odgovornosti, postaje mjesto susreta duha i materije, prostor u kojem se ta vječna napetost ne rješava jednom zauvijek, nego postaje pokretač stalne spoznaje i samospoznaje.

Islamska filozofska tradicija i jedinstvo egzistencije

Dok zapadna filozofija često polazi od jasne dihotomije duha i materije, islamska tradicija razmatra čovjekovo biće kroz prizmu jedinstva, kroz neprekidan kontinuitet između duhovnog i materijalnog. Još kod Al-Farabija i Ibn Sine, čovjek se ne posmatra kao puka kombinacija forme i materije, već kao složena cjelina koja egzistira unutar hijerarhijske kosmologije, u kojoj duhovno i fizičko nisu suprotstavljeni, nego se nadopunjuju i uvjetuju. Al-Gazali (1993) u svom djelu *Ihya' Ulum al-Din* naglašava potrebu jedinstva spoznaje i vjere, pokazujući da se razum i duhovnost ne smiju odvajati, jer samo njihova harmonija vodi potpunoj mudrosti. Ibn Rushd (1969), s druge strane, brani mogućnost racionalnog razumijevanja Objave, ističući da filozofija i vjera, iako različite u jeziku i pristupu, zapravo izražavaju isto znanje, svaka na svoj način otkrivajući istinu o čovjeku i svijetu. U tom okviru, islamska misao otvara prostor u kojem dualizam nije problem koji se rješava sukobom supstancija, nego izazov koji vodi razumijevanju jedinstva postojanja i harmonije čovjekovog života.

Najdublju sintezu ovog jedinstva, koje prožima islamsku filozofsku misao, pruža Mulla Sadra, razvijajući koncept jedinstva bića (*wahdat al-wujud*). Kod njega, materija i duh ne predstavljaju dvije odvojene i suprotstavljene stvarnosti, već različite, uzlazne stepenice istog integrala postojanja. Materija zauzima niži stupanj, podlozan prolaznosti i promjeni, dok duh stoji na višem, intelektualno-duhovnom nivou, bliskom izvornom principu bitka. U ovom okviru, čovjekovo kretanje prema Bogu nije tek apstraktno nastojanje, nego unutarnji proces transformacije, u kojem se materijalno oplemenjuje i prožima duhovnim značenjem (Kamal 2006). Svaka ljudska akcija, misao i osjećaj postaju, prema Mulla Sadri, prilika za ostvarenje unutarnje harmonije i za približavanje savršenstvu koje nadilazi puk materijalni svijet. Ova misao otvara prostor u kojem dualizam nije problem za svladavanje, nego kontinuum za iskustveno i etičko istraživanje čovjekove egzistencije.

Savremeni islamski mislioci, među kojima se ističu Seyyed Hossein Nasr u djelu *Knowledge and the Sacred* i Muhammed Iqbal u *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, nastavljaju i oživljavaju ovu filozofsku tradiciju, povezujući je s izazovima i refleksijama moderne misli. Njihova filozofija pokazuje da duhovni kontinuitet nije statičan, nego dinamičan i prožet stalnim dijalogom s društvenim,

kulturnim i intelektualnim promjenama. Iqbal posebno ističe aktivnu ulogu čovjeka u oblikovanju svijeta, naglašavajući da egzistencija nije pasivno prihvatanje datosti, nego proces u kojem pojedinac svojim djelovanjem preobražava stvarnost i doprinosi razvoju svijeta (Iqbal 2011). Ova ideja slobodnog, aktivnog, moralnog i stvaralačkog čovjeka snažno odjekuje u misli Alije Izetbegovića, koji u njoj prepoznaje temelj vlastite vizije čovjeka – bića koje kroz odgovorno djelovanje ostvaruje unutarnju i vanjsku harmoniju, spajajući duhovno i materijalno, ideal i praksu.

Kroz sve ove tradicije — zapadnu, modernu i islamsku — jasno se uočava da problem dualizma duha i materije nije pitanje koje se može svesti na puko suprotstavljanje dvije odvojene supstancije. Naprotiv, on otkriva napetost koja prožima samu strukturu ljudskog postojanja, koja je istovremeno egzistencijalna i metafizička. Upravo tu napetost, tu unutarnju borbu između materijalnog i duhovnog, Alija Izetbegović prepoznaje kao suštinu čovjekove sudbine.

Njegovo djelo *Islam između Istoka i Zapada* oblikuje se iz duboke svijesti da ni čisti materijalizam, sa svojom redukcijom čovjeka na biološko i društveno biće, ni apstraktni spiritualizam, sa svojom izolacijom od svakodnevnog iskustva, ne mogu samostalno objasniti cjelinu ljudskog bića. Izetbegović (1996), vodeći dijalog s islamskom metafizikom i savremenim egzistencijalizmom, nastoji pronaći treći put — sintezu duha i materije, gdje pojedinac, svjestan svoje slobode i odgovornosti, gradi život koji je istovremeno dinamičan, moralno utemeljen i svjestan vlastite egzistencijalne težine.

Stoga je razumijevanje historijskog i konceptualnog okvira dualizma neophodno za dublju interpretaciju Izetbegovićeve misli. Njegov pokušaj prevazilaženja ove temeljne dihotomije ne polazi iz apstraktne metafizike, niti iz puke teoretske spekulacije. Umjesto toga, proizlazi iz živog iskustva čovjeka koji stoji na raskršću između neba i zemlje, između svetog i svjetovnog, i koji upravo u toj granici otkriva smisao svog postojanja. Tu napetost, koja čini unutarnju strukturu ljudskog života, Izetbegović vidi ne kao prepreku, već kao ključni izvor moralne i duhovne snage pojedinca.

II INTEGRATIVNA VIZIJA ČOVJEKA I SVIJETA U DJELU ALIJE IZETBEGOVIĆA

Alija Izetbegović u svojim radovima nastoji ponuditi filozofsku i duhovnu sintezu čovjeka, koja nadilazi klasične dihotomije između duha i materije. Njegova integrativna vizija polazi od shvatanja čovjeka kao složene cjeline, u kojoj se tijelo i duh ne sukobljavaju, nego međusobno prožimaju i nadopunjuju. U tom okviru, Izetbegović je duboko svjestan ograničenja koje nosi isključivi materijalizam i

apsolutni spiritualizam, te nastoji razviti koncept čovjeka koji u sebi nosi moralnu, intelektualnu i duhovnu odgovornost.

U djelu *Islam između Istoka i Zapada* on iznosi tezu da čovjek ne može biti potpuno objašnjen niti kroz puku materijalnu stvarnost, niti kroz isključivo duhovne principe. Izetbegović kritikuje moderni materijalizam koji svodi čovjeka na biološko i društveno biće (Izetbegović 1996), ali i apstraktni spiritualizam koji zanemaruje svakodnevne i društvene obaveze. Kroz dijalog s islamskom filozofijom i iskustvom Zapada on razvija ideju integrativnog čovjeka — bića koje svoju slobodu i moralnu odgovornost ostvaruje upravo u dijalogu između duha i materije, u stalnoj interakciji unutarnjeg i vanjskog svijeta.

Posebno je važna Izetbegovićeva ideja da čovjek svoj moralni i duhovni razvoj ostvaruje kroz odgovorno djelovanje u svijetu. Inspirisan Muhammedom Iqbalom, on naglašava da čovjek kroz konkretne akcije oblikuje ne samo okolni svijet, već i svoj unutarnji život, krećući se ka višoj harmoniji između unutarnjih (duhovnih) i vanjskih (materijalnih) aspekata svog postojanja (Iqbal 1934). Samo kroz takvu integraciju djelovanja i introspektivnog razvoja čovjek može ostvariti potpunu cjelovitost i odgovornost u životu.

Izetbegovićev pristup integraciji duha i materije ne ograničava se na individualnu dimenziju čovjekova postojanja, već se proteže na etičku i društvenu sferu. U *Islamskoj deklaraciji* i brojnim političkim govorima [*Retrospektiva: Alija Izetbegović o Bosni i Hercegovini (intervju, govori, pisma 1990 – 2003)*], on razmatra čovjeka kao biće koje se ostvaruje u svijetu kroz odgovorne odluke i djelovanje, gdje moralne i duhovne vrijednosti nisu odvojene od praktičnog političkog i društvenog života. Kao što Kierkegaard u okviru svoje egzistencijalne filozofije naglašava, egzistencijalnu napetost između subjektivnog izbora i objektivnih okolnosti, tako i Izetbegović vidi unutarnju cjelovitost pojedinca kao preduvjet za autentično djelovanje u svijetu. Čovjek se, po njemu, ostvaruje kao moralno i duhovno biće samo ako njegovo djelovanje reflektira stalnu svijest o slobodi, odgovornosti i etičkom imperativu, napetost između unutarnjeg i vanjskog, duha i materije, pretvarajući život u kontinuirani proces samospoznaje i transformacije društva.

Izetbegovićev misaoni okvir može se sagledati kroz dva komplementarna horizonta. S jedne strane, islamska filozofska tradicija (Al-Farabi, Ibn Sina, Mulla Sadra, Nasr) pruža ontološki kontinuitet između duha i materije, pozivajući čovjeka da to jedinstvo u sebi prepozna i ostvari. S druge strane, egzistencijalistički mislioci poput Kierkegaarda i Marcela naglašavaju egzistencijalnu napetost — slobodu i odgovornost pojedinca, sukob subjektivnog iskustva s objektivnom stvarnošću,

te stalnu potrebu za samospoznajom i etičkom odlukom. Izetbegović spaja ove perspektive: čovjek se oblikuje i kroz unutarnju integraciju, i kroz aktivno suočavanje s moralnim i društvenim izazovima svijeta.

Izetbegović spaja ova dva pristupa: od islamske tradicije preuzima ontološki kontinuitet duhovnog i materijalnog, dok od egzistencijalizma preuzima etičku dimenziju – ideju da se čovjek uistinu ostvaruje kroz odgovorno i svjesno djelovanje u svijetu. Taj spoj čini njegovu integrativnu viziju jedinstvenom: nije riječ samo o filozofskoj spekulaciji ili apstraktnom sistemu, već o praktičnoj paradigmi koja oblikuje i pojedinca i zajednicu, stavljaajući moralnu odgovornost u središte ljudskog postojanja.

Ukratko, Izetbegovićeva integrativna vizija čovjeka i svijeta predstavlja sintezu filozofskog dualizma i islamske metafizike, obogaćenu egzistencijalnom etikom odgovornosti. Čovjek je stoga shvaćen kao biće koje nije fragmentirano, nego cjelovito – u kojem se duh i materija ne sukobljavaju, već koegzistiraju i surađuju u stvaranju smislenog, moralno utemeljenog života.

III PREVAZILAŽENJE DUALIZMA: IZMEĐU METAFIZIKE, ETIKE I POLITIČKE PRAKSE

Dok prvo poglavlje istražuje historijski i filozofski okvir dualizma, a drugo prikazuje Izetbegovićevu integrativnu viziju čovjeka i svijeta, u ovom poglavlju usmjeravam pažnju na pitanje kako se ta filozofska sinteza konkretno ostvaruje u njegovoj etici, političkom djelovanju i društvenoj odgovornosti. Izetbegović ne promatra dualizam duha i materije kao apstraktan ili teoretski problem, već kao egzistencijalni izazov koji oblikuje svakodnevni život pojedinca i kolektiva, zahtijevajući aktivno preuzimanje odgovornosti i svjesno djelovanje u svijetu u kojem se unutarnje vrijednosti susreću s vanjskim realitetom.

U djelu *Islam između Istoka i Zapada* Izetbegović naglašava da moralno djelovanje čovjeka proističe iz unutarnje harmonije duha i materije. Poput Mulla Sadre, koji u svojoj *Transcendentnoj filozofiji* pokazuje da materijalni i duhovni aspekti nisu odvojeni, nego različiti stupnjevi istog kontinuuma bitka, Izetbegović ovu misao prenosi na etiku odgovornosti. Čovjek je, prema njemu, odgovoran ne samo za vlastite duhovne ideale, već i za materijalne posljedice svojih djela.

Izetbegovićev politički angažman, naročito u procesu osnivanja i vođenja Stranke demokratske akcije te tokom ratnog i poslijeratnog perioda Bosne i Hercegovine, bio je neposredno povezan s njegovom filozofskom refleksijom. On je smatrao da politika

ne smije biti vođena isključivo pragmatizmom ili materijalnim interesima, već mora odražavati moralne i duhovne principe. Admir Mulaosmanović u djelu *Iskušenje opstanka: Izetbegovićevih deset godina 1990–2000* (2013). ističe da je Izetbegović težio ostvarivanju društvene harmonije koja objedinjuje kulturne, moralne i duhovne vrijednosti, te da svaki politički izbor mora biti promišljen kroz prizmu cjelovitosti čovjeka — integracije unutarnjeg i vanjskog, duhovnog i materijalnog.

Ovdje se jasno ogleda praktična realizacija Izetbegovićeve integrativne vizije čovjeka i svijeta: politika i društveno djelovanje ne mogu se promatrati odvojeno od etičkih i duhovnih principa, niti se smiju svoditi isključivo na materijalne interese i pragmatizam (Izetbegović 1996). U ovom okviru, čovjek postaje aktivni subjekt, sposoban prepoznati vlastitu odgovornost i kroz svjesno, promišljeno djelovanje ostvariti svoj unutarnji duhovni potencijal. Ta aktivnost nije ograničena samo na individualni moralni rast, već se reflektira i u oblikovanju društvenog poretka, u kreiranju zajednice u kojoj vrijednosti duha i etike nisu apstraktni ideal, već stvarna praksa svakodnevnog života. Kroz ovaj proces, pojedinac ne samo da traži harmoniju između unutarnjeg i vanjskog, između duhovnog i materijalnog, već aktivno doprinosi i razvoju društvene kohezije, pravednosti i moralnog integriteta zajednice. Drugim riječima, integrativna vizija duha i materije postaje životni princip koji oblikuje etičko-političko djelovanje, pretvarajući čovjeka u kreatora smislenog, odgovornog i cjelovitog života, istovremeno u sebi i u svojoj društvenoj okolini.

Izetbegović smatra da prevazilaženje dualizma duha i materije nije privilegija samo filozofskih mislilaca ili političkih lidera, već univerzalni izazov i zadatak svakog pojedinca. Svaka osoba, kroz svoje svjesne moralne izbore i svakodnevne odluke, postaje aktivni učesnik u ostvarivanju integrativne vizije čovjeka i svijeta. Taj proces uključuje stalno balansiranje unutarnjeg života – duhovnih, moralnih i intelektualnih vrijednosti – s vanjskim djelovanjem u porodici, zajednici i društvu u cjelini. Na ovaj način, etika postaje ne apstraktni ideal, već praktična snaga koja usmjerava ponašanje, oblikuje međuljudske odnose i doprinosi stvaranju pravednog i harmoničnog društvenog poretka. Svaki čin odgovornosti, bez obzira koliko mali izgledao, odražava nastojanje pojedinca da uskladi unutarnje težnje sa zahtjevima stvarnog svijeta, pokazujući da integracija duha i materije nije samo filozofski koncept, nego životna praksa dostupna svima.

Sinteza filozofije, etike i prakse

Treće poglavlje pokazuje da Izetbegovićeva misao spaja tri međusobno povezanе dimenzije. Prva je **metafizička**, koja pruža utemeljenje čovjekove unutarnje cjelovitosti i jasno ukazuje na ontološki kontinuitet duha i materije; ona omogućava razumijevanje čovjeka ne kao fragmentirane cjeline, već kao integrativnog bića čiji su unutarnji i vanjski aspekti neodvojivi. Druga je **etička dimenzija**, koja konkretizira moralne obaveze proizilazeće iz tog utemeljenja: čovjek je pozvan da svoje unutarnje vrijednosti i duhovne ideale pretoči u svakodnevno djelovanje, balansirajući između lične odgovornosti i odnosa prema drugima. Treća dimenzija obuhvata **političku i društvenu praksu**, u kojoj se cjelovit čovjek ostvaruje u stvarnom svijetu — kroz participaciju u zajednici, donošenje odluka u skladu s moralnim principima i aktivno oblikovanje društvenog poretka. Samo kroz međusobnu integraciju ove tri dimenzije, Izetbegović pokazuje da prevazilaženje dualizma duha i materije postaje ne samo filozofski cilj, nego i praktična paradigma življenja koja oblikuje pojedinca, zajednicu i društvo u cjelini.

Na taj način dualizam duha i materije prestaje biti apstraktan problem koji se treba eliminirati ili ignorisati, a postaje izazov i putokaz za ostvarivanje cjelovitog života. Izetbegović pokazuje da je integracija moguća kada pojedinac prepoznaje unutarnju harmoniju kao polazište djelovanja – kada moralne i duhovne vrijednosti postaju kompas za svakodnevne izbore. Istovremeno, društvo i politika nisu odvojeni od tog procesa, nego predstavljaju prostor u kojem se harmonija unutar pojedinca reflektuje i konkretno ostvaruje. Na taj način nastaje sinteza tri ključna elementa: filozofske refleksije koja promišlja ljudsku prirodu, religijskog uvida koji daje smisao i transcendentnu dimenziju, te praktične akcije koja pretvara ideale u konkretne oblike života i društvenog poretka. Ovo je integrativni model koji ne samo da prevazilazi dualizam, nego ga pretvara u aktivni princip oblikovanja odgovornog, moralnog i duhovno svjesnog čovjeka u svijetu.

ZAKLJUČAK

Prevazilaženje dualizma duha i materije u djelu Alije Izetbegovića pokazuje se kao duboko promišljena sinteza filozofske refleksije, islamske metafizike i egzistencijalne etike. Čovjek u njegovom shvatanju nije puka materijalna ili duhovna supstancija, nego složeno biće u kojem se duh i materija međusobno prožimaju i nadopunjuju. Integracija tih dimenzija ostvaruje se kroz moralnu odgovornost i aktivno djelovanje,

čime se pojedinac postavlja kao svjestan kreator vlastitog života i društvenog okruženja. Izetbegovićeva vizija ukazuje na to da istinsko razumijevanje čovjeka ne može biti ni reduktivno ni izolirano: harmonija unutarnjeg i vanjskog, duhovnog i materijalnog, stvara temelj za etički i društveno odgovoran život. Na taj način, njegova misao nudi trajni okvir za balansiranje unutarnjih vrijednosti i vanjskih obaveza, pružajući inspirativan model za suvremenog čovjeka koji nastoji uskladiti intelektualno, duhovno i praktično iskustvo.

LITERATURA:

1. Al-Gazali (1993), *Revival of Religious Learnings*, Darul-Ishaar, Karachi
2. De Spinoza, Baruh (1983), *Etika*, BIGZ, Beograd
3. Descartes, René (1998), *Meditacije o prvoj filozofiji*, Episteme, Beograd
4. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1974), *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd
5. Ibn Rushd (1969), *Tahafut al-Tahafut*, Luzac Publishing
6. Iqbal, Muhammad (2011), *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Iqbal Academy Pakistan, Lahore
7. Izetbegović, Alija (1996), *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo
8. Izetbegović, Alija, *Retrospektiva o Bosni i Hercegovini (intervju, govori, pisma 1990 – 2003)*; https://www.alijaizetbegovic.org/wp-content/uploads/2022/02/Alija_Izetbegovic_o_Bosni_i_Hercegovini_retrospektiva.pdf
9. Kamal, Muhammad (2006), *Mulla Sadra's Transcendent Philosophy*, ASHGATE e-BOOK
10. Kant, Immanuel (1984), *Kritika čistoga uma*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb
11. Aristotel(1907), *De anima*, Cambridge University Press, Cambridge
12. Merleau-Ponty, Maurice (2005), *Phenomenology of Perception*, Routledge, London
13. Mulaosmanović, Admir (2013), *Iskušenje opstanka: Izetbegovićevih deset godina (1990–2000.)*, Dobra knjiga, Sarajevo
14. Platon (1982), *Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon*, BIGZ, Beograd
15. Platon (2002), *Država*, BIGZ, Beograd.
16. Ryle, Gilbert (2009), *The Concept of Mind*, Routledge, London.
17. Tillich, Paul (1952), *The Courage to Be*, Yale University Press, New Haven & London

OVERCOMING THE DUALISM OF SPIRIT AND MATTER IN THE WORK OF ALIJA IZETBEGOVIĆ

Summary

The problem of the relationship between spirit and matter has been one of the fundamental problems of philosophical thought since its beginnings. From Plato and Aristotle, through Cartesian dualism, to contemporary attempts within the philosophy of reason, to integrate man's spiritual and material aspects of existence. This relationship remains a key place for reflection on the nature of man and the meaning of existence. In this context, the philosophical and political thought of Alija Izetbegović represents a special contribution because it starts from a specific Bosnian and Islamic worldview, while using the conceptual apparatus of the Western philosophical tradition. Izetbegović's thought system grows out of the belief that man is a being who carries both spirit and matter within himself, and that life is a constant struggle and an attempt to reconcile these two dimensions. His works, primarily *Islam between East and West*, offer a philosophical interpretation of man and the world that seeks to overcome one-sided materialistic and spiritualistic concepts. For Izetbegović, the meaning of existence lies precisely in the dynamics between these two poles – in man's constant striving for unity that is never fully realized, but which gives meaning to human freedom and responsibility. In this sense, this paper aims to analyze Izetbegović's attempt to overcome the dualism of spirit and matter through three interrelated aspects: philosophical, existential, and political. The first chapter examines the historical-philosophical framework of the problem of dualism. The second chapter analyzes Izetbegović's integrative vision of man and the world as the center of his thought. The third chapter examines how his philosophical standpoint translates into ethical and political practice, and to what extent his attempt to synthesize spirit and matter is consistent and achievable in this sense.

Keywords: dualism; spirit; matter; integration; man; Alija Izetbegović; philosophy

Adresa autora

Author's address

Senad Arnaut

Univerzitet u Zenici

Filozofski fakultet

senad.arnaut@unze.ba

